

Mål & Mæle · 3

22. årgang, november 1999

Ordforrådet 1955–98

Siden 1955 er der kommet 10.000 nye ord ind i dansk. Mindst. Nogle af ordene er import, andre er homemade. Læs om en ny ordbog som beskriver tilvæksten i det danske ordforråd, og prøv på bagsiden din fornemmelse for ordenes oprindelse. Side 5

Hvordan læser tosprogede børn?

Nogle politikere mener at tosprogede elever læser lige så godt som danske. Men er det rigtigt? Nu er der lavet en undersøgelse af hvor godt de læser og hvor vigtigt deres kendskab til dansk er. Side 9

Akvarium/akvarie: frit valg?

Mål & Mæle har bedt læserne om at vælge mellem et antal ortografiske dobbeltformer for at se hvilke former der foretrækkes. Nu er materialet bearbejdet og resultatet fremlægges i den største artikel i Mål & Mæles historie. Side 16

Litteraturen og sproget

Hvad betyder digtningen for det almindelige sprog? Er litteraturen sprogets vækstlag og inspirator? Er skjaldene stadig en fast og trofast vagt om den højborne jomfrus trone? Side 30

Sprogligheder 2

Nye ord 1955–1998. 5

Hvordan læser
Azime og Ismet? 9

Fra dobbelt
til enkelt..... 16

Litteraturen og
sproget 30

Det er egentlig forbløffende, så højt bølgerne kan gå, når der diskuteres sprog, specielt i pressen. Der frigøres lidenskaber og aggressioner, udsendes trusler og skældsord, man græmmes, ryster på hovedet, eller man synker hen i dump fortvivlelse over samtidens uforstand og foragt for nationale værdier.

Erik Hansen

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 13, st. th.
2860 Søborg

? Rustfast og rustfri

Ved læsning af BST-bladet studsede jeg over, at der står *rustfrit* i indholdsfortegnelsen og *rustfast* i overskriften. Og i artiklen står der skiftevis *rustfri* og *rustfast*. Er det det samme? Eller er der forskel og i så fald hvilken? (Bladet vedlagt).

*Ellen Svendsen
Esbjerg*

! Ifølge Ordbog over det Danske sprog, bind XVII (1937) betyder *rustfast* og *rustfri* det samme. Dette bekræftes af et par udklip jeg har fundet i Dansk Sprognævns samlinger. Her er et meget oplysende:

»Man skelner mellem *klejnsmede* og såkaldte *rustfaste klejnsmede*. Klejnsmede fremstiller og reparerer ting i

jern, stål og andre metaller. Rustfaste klejnsmede fremstiller og reparerer beholdere, røranlæg o.l. i mere ædle metaller som rustfast (dvs. rustfrit) stål, kobber og aluminium.« (Erhvervsskartoteket 199?)

Men alligevel hedder det altså ikke *rustfri klejnsmed!*

Der er andre adjektiver på *-fast* som betegner at et materiale kan tåle eller modstå en påvirkning: *vejrfast*, *slidfast*, *vandfast*, *ildfast*, *syrefast*, *slagfast*, *stikfast* o.a. Men en *bibelfast* person er ikke en ugudelig krop på hvem Guds ord er spildte. Og når noget er *formfast* eller *værdifast*, så er det netop noget som holder formen og værdien.

Samme funktion og betydning som *-fast* kan *-ægte* have: *solægte*, *lysægte*, *kysægte*, *krølægte*, *vaskeægte*, *mølægte*. Noget andet er *farveægte*, som er noget som netop holder farven.

EH

? Skrift før tale

Er der eksempler på, at skrift er primær i forhold til talt sprog? Det er velkendt, at mennesker (*homo sapiens sapiens*) altid har kunnet tale; det vil sige, at talte sprog måske er så gamle som 100.000 år. De ældste skrifter er meget yngre. Kileskriftens forløbere og ægypternes hieroglyffer er kun ca. 5000 år gamle. Men der er jo også andre skrifter, som er udviklet parallelt med talte sprog. Eller måske endda lidt før? Det er spørgsmålet. Er matematisk

skrift (+ > $\sum^2 \subset \sqrt{\text{ osv.}}$) ikke et eksempel på det? Kan man ikke sige, at den matematiske skrift netop har opnået sin klarhed ved at frigøre sig fra talen?

Rasmus Berg
Værløse

! Nej, det mener jeg ikke. Men det er der mange, som er mere inde i matematikhistorie end jeg, der gør. For eksempel skriver Lancelot Hogben i Matematik for millioner (1954), at »Matematikken blev friet ud af den daglige Tales klodsede Skranker« i 15-1600-tallet.

Men hvad Hogben blandt andet beskriver som en besværlig udvikling af et notationssystem, vil jeg beskrive som en besværlig udvikling af et fagsprog. Og udviklingen er selvfølgelig besværlig, ikke fordi det er svært at blive enige om grafiske kruseduller (der er masser at tage af), men fordi det er overordentlig svært at blive enige om ordbetydninger. Set i det lys er »Overgangen fra retorisk til symbolsk Algebra« (som Hogben beskriver) primært en overgang fra brug af dagligsprog til brug af et særligt fagsprog. Udviklingen af de dertil hørende (skriftlige) symboler er dermed en mulighed, der åber sig som en følge af den fagsproglige udvikling.

At »udviklingen af den matematiske notation i det 16. og 17. århundrede var helt afgørende for matematikkens udvikling«, som mange vil mene, fortolker jeg således i første række som et tegn på, at man i det tidsrum enedes om at afgrænse matematiske grundbegreber og at give dem navne. Denne udvikling vil på overfladen tage sig ud som en hurtig udvikling af et notationssystem. Det er jo det eneste, der står tilbage, når lyset er slukket efter konferencen.

Den omvendte idé har jeg svært ved at få til at fænge: her har vi et tegn, som betyder X (nyt ord), hvad kan vi mon bruge det til?

Det er en helt anden sag, hvad man så kan sige om betydningen af, at man fandt på at skrive matematiske udsagn ned. Det er da muligt, at matematiske symboler (eller fagord) er noget mere nyttige end andre skriftlige størrelser, hvis matematisk tankevirkosomhed er en træg affære. Men som udgangspunkt kan jeg ikke se, at betydningen af skrevne matematiske symboler adskiller sig kategorisk fra betydningen af skrift i øvrigt. Skriften giver bl.a. en radikal udvidelse af kommunikationsmulighederne, en støtte for hukommelsen og en kilde til indsigt i og videreudvikling af sproget (værktøjet).

Indtil videre ser jeg således ikke afgørende forskelle mellem matematik og andre fagsprog, som benytter særlige tegn (mundtlige som skriftlige): kemi, formel logik, handelssprog (® © ¥ ™ % ‰ @ £) og tonesprog (med nodeskrift). Og jeg vil indtil videre fastholde, at talt sprog (inklusive fagsprog) går forud for skrevet sprog.

CE

? Tal

I min avis finder jeg følgende sætning: *Post Danmark forvalter halvanden milliarder breve om året.* Er det rigtigt? eller skulle det have været *halvanden milliard breve?*

Christian K.F. Bech
Nørresundby

! Det rigtige er *halvanden milliard* breve.

Det er tallet nærmest substantivet der bestemmer om dette skal stå i ental eller flertal. Altså *én cykel, tre cykler. Hundrede og én (101) side, tusind og*

én (1001) nat, men hundrede og fire (104) sider, tusind og tre (1003) nætter.

På samme måde: *en halv (1/2) dag, toenhalv (2 1/2) dag, en halv (1/2) milliard, femtenhalv (5 1/2) milliard. Halvanden (1 1/2) dollar, halvanden (1 1/2) milliard. Og også trekvart million, fem trekvart million, to en tredjedel skefuld.*

Hvad dette angår, har sprogbrugen i al fald indtil for nylig været fast. Derimod har decimalbrøker længe været et problem. Hedder det *1,5 million* eller

1,5 millioner? Her er sprogbrugen stærkt vakkende, og det er ikke rigtig til at finde argumenter for det ene eller det andet. Vil man have en afgørelse, kunne man formulere en resolut regel som ligner den første regel så meget som muligt, nemlig at det er det nærmeste tal der afgør sagen. Altså *5,1 million*, men *1,2 millioner*.

Og husk så at *nul* er flertal: *nul kroner tilbage på kontoen*. Men *1,0 millioner* virker måske sært nok.

EH

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postboks 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 164,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

Mål & Mæle,

Pernille Frost, Mosevej 13, st. th., 2860 Søborg.

Nye ord 1955–1998

*Det har været tilladt,
og skal stedse tillades,
at bringe et Ord i Omløb, som er stemplet med nærværende Tids Præg.
Som Skovene skifte Blade mod Efteraaret, de første falde af;
saa forgaar ogsaa den første Slægt af Ord,
og de nysfødte blomstre med Ungdoms Styrke.*

Således står der på titelbladet til Nye ord 1955–1998. Det er Horats (65–8 f.Kr.) der har skrevet det i *Digtekonsten*, og her er det citeret fra en oversættelse af Jacob Baden i 1793. Smukkere kan forandringer i ordforrådet næppe beskrives, derimod er redegørelsen i ordbogsform lang og omstændelig.

Ordbogen, som udkom i april i år, har medtaget ca. 10.000 opslagsord og ca. 600 henvisningsartikler. I min tidligere ordbog om nye ord var der ca. 4.300 opslagsord, og den gamle ordbog dækkede perioden 1955–75. Af det ordforråd er der en del ord som ved nærmere undersøgelser har vist sig at være ældre end fra 1955, og de er derfor ikke medtaget her. Perioden fra 1955–75 er til gengæld suppleret med ca. 1500 nye ord som stammer fra den gamle periode, og de resterende knap 5.000 opslagsord er fra perioden 1976–1997. Alle ordene som er medtaget fra Nye ord i dansk 1955–75 er revideret og ajourført.

Det svarer i gennemsnit til ca. 250 nye ord om året, men i virkeligheden er antallet langt større fordi ordbogen fx ikke medtager decideret fagsprog, fagjargon, slang eller de helt banale sammensætninger som er umiddelbart forståelige og som vi alle dagligt danner og bruger.

De første børnehaveklasser dukkede frem i starten af 1960'erne, mens selve ordet blev brugt fra 1955 i drøftelserne om denne type *forskole* (som var det tidligere ord for fænomenet) som skulle danne overgang fra børnehave til skole. Ordet *seniorydelse* dukker op i 1997, det betyder 'ydelse til ældre på arbejdsmarkedet i lighed med efterløn'. Med lidt god vilje dækker ordbogen således perioden hvor et børnehavebarn bliver til en ansøger af seniorydelse.

I ordbogen finder man også de nyeste ord som fx *dræbersnegl* 'skovsnegleart som i så stor grad spiser grønt at den i større tal udrydder vegetation', *pinsepakke* 'økonomisk lovindgreb ved pinsetid 1998', *tovholder* 'person som i en gruppe holder sammen på den, drager konklusioner, er ankermand' og også mere korttidsbestemte som *zippergate* 'skandale om Bill Clintons forhold til Monica Lewinsky, tidligere ansat i det Hvide Hus' (jf. zip = 'lynslås'). Forkortelser er naturligvis også medtaget, fx *xc* 'billig pc med få funktioner', ligesom faste udtryk, fx *learning by doing*, *passiv rygning*.

Alle ord er forsynet med ældste belæg, betydningsforklaringer og citater, og de fleste har også oplysninger om hvor de stammer fra, fx *blive taget/over-*

rasket med fingrene (nede) i kagedåsen, klejnekassen o.l. som kendes fra o. 1980. Det betyder 'blive taget i en uærlig handling, på fersk gerning', og det er et fast udtryk som i 1990'erne får en udbredelse i svensk: *fingrarna i syltburken*. Men også i italiensk har man fingrene andre steder end i bukselommerne: *con le mani nella marmellata*, i engelsk hedder det *a finger in the pie*. Udtrykket er internationalt, og det kan være svært at afgøre hvor udtrykket oprindeligt stammer fra.

Hvor er de nye ord?

Nye ord dukker op i samtaler, i bøger, aviser, tidsskrifter, radio og tv, ja, alle vegne hvor sproget bruges. Det er sprogbrugeren som skaber nye ord, og bruges de nye ord tilstrækkeligt meget over for mange forskellige mennesker, som så også begynder at bruge dem, så vil de nye ord spredes som ringe i vandet, og på kort tid eller over en længere tid bliver de nye ord kendt og brugt over hele landet. De nye ord går over til ikke længere at opleves som nye.

Men for at kunne sige noget om hvor udbredt og almindeligt ordet er, er det ikke nok at notere sig ordet den første gang; man må læse andre kilder, fx ugeblade, tidsskrifter, bøger, og lytte til radio og tv, og man må læse kilder fra hele landet. Det er nemlig vigtigt at kunne vise at et ord ikke blot er brugt af en enkelt gruppe personer eller kun i en enkelt avis, da det sprog der skal registreres, er det almindelige, fælles sprog i Danmark.

Hvorfor dannes der nye ord?

Helt ordinært er det sådan at en ny ting, et nyt fænomen skal have et ord til at betegne sig med – ellers kan man ikke tale om det. Det kan fx dreje sig om *bigbang* '(teorien om) universets skabelse

ved en kæmpeeksplosion', *fraktal* 'uregelmæssig figur dannet ved gentagelse af en brudt linje efter et valgt princip', *elhockey* 'hockey for kørestolsbrugere'.

Det kan også dreje sig også om nye ord for gamle ting og fænomener, fx *adfærdsregulering* 'det at fremkalde en bestemt adfærd, fx det at opkræve betaling for offentlige ydelser for at mindske brugen af dem', og ordet svarer omtrent til det gamle ord *opdragelse*. En særlig politisk holdning over for gamle mennesker og deres vilkår er næppe heller noget nyt i samfundet, men et nyt ord er dukket op for at betegne det: *seniorpolitik*. Gamle ord kan udvikle sig eller får tillagt nye betydninger: *blæksprutte* 'person som har mange forskellige arbejdsfunktioner', *virus* 'programstump som ødelægger data i en edb-maskine'. Også forkortelser er udtryksmidler på lige fod med ord, selvom nogle af dem er fremmede for den struktur og de regler der er for danske ord, men de er nye og skal med i beskrivelsen. Det er fx *EU* 'Europæisk Union', *WWW* 'World Wide Web, det verdensomspændende elektroniske net'. Nye faste udtryk er fx *ondt i skatten* 'det at man synes at man betaler for meget i skat', *partnerskab for fred* 'samarbejdsaftale mellem NATO-lande og østlande som fx Polen, Estland, Letland, Litauen'. I ordbogen er også medtaget et mindre antal navne på styrelser og organisationer, fx *NGO* 'folkelig bevægelse; af det engelske *Non-Governmental Organization*', *Naturklagenavn* 'navn som afløser Overfredningsnavnet'.

Informationsteknologi

Et af de nye fagområder som er i vækst og som kaster mange nye ord fra sig, er naturligvis informationsteknologien. Her er der tale om et fagsprog som også er almensprog for en stadig større del af

lokalområder (Pol 3.4.1995);

► kval, ► superliga.

kvalmegrænse sb. grænse for hvad der kan udholdes uden ubehag (1994);

□ Mange har desværre nået kvalmegrænsen af de senere års megen snak om fredning (Pol 5.5.1994); (RO);

► irritationstærskel.

kvantespring sb. en meget stor ændring eller udvikling som fører til noget helt nyt (1967); □ Gösta Hammerfedt (en rock-musikudgivelse) er således langt fra et kvalitativt kvantespring for en gruppe som har det bedst med at falde tilbage i sine gennem årtier indarbej-

kvasar, quasar sb. fjern galakse med stor energiudstråling i forhold til størrelsen (1965);

□ Det er en kvasar, dvs. en stjernelignende kilde, der blev født i Universets tidligste fase

.. kvasaren er 12 til 14 lysår væk (Pol 4.12.1987); De mulige kilder til neutrino-udsendelse er supernovæer, pulsarer, kvasarer, eller måske helt nye og hidtil ukendte fænomener (Pol 25.1.1993); (GFrO); (NDO); kvasar (RO); (GyldLeks);

► pulsar;

○ Fra engelsk quasar, kortord for quasistellar.

kvikrens sb. selvbetjeningsrenseri, møntrenseri (1963);

-kvinde sb. (i nye -kvinde erstatter hvor helheden til brugtes om mæn for kønsneutral) □ fare for, at vi sk nation af frømaan kvinder) (Inf 5.9. bedsmænd eller -de nordiske amb. Washington (Rin, rika, 1961); rumk kvindelig rumpil 15.3.1962); Højtst embedskvinde (F 29.11.1962); men -kvinder (Pol 30. ikke-faglært husr forkvinde for Hu

Eksempel fra Nye ord 1955–1998

samfundet, fx (år) 2000-problematik, (år) 2000-udfordring som bliver almindelige i dansk i 1998, og de er oversættelser af engelsk Year 2000 problem, Year 2000 challenge o.l. som i et amerikansk tidsskrift over nye ord er noteret allerede fra 1993. Her er det årtusindnissen der spøger – dvs. uvisheden om hvad der sker i alle chipsene og computerne som ikke er årtusindparate.

Spam

1990'erne blev det årti hvor den personlige computer for alvor slog igennem, og året 1998 det år hvor brugen af Internet, oprettelse af hjemmesider mv. blev sagen. Det gav ord som chatroom, hostmaster, skærmskade (skærmarbejde er fra 1987), vindue i ny brug om et programs skærmbillede, værktøjsbjælke om 'striben på edb-skærm med et programs funktioner i form af ikoner'. Fra 1997 er ordet cookie, ikke kagen,

men en 'tekstfil til at identificere internetsurferen, fx den der besøger ens hjemmeside'. Pauseskærm, screensaver og skærmskåner er flere ord for samme lille program som gør at billedet ikke fryser fast på skærmen, når der ikke arbejdes.

Ordene spam, spamme, spammer, spamning (snart kommer vel også spamning) repræsenterer mønsteret når vi låner ord: ét rodord er nok til en hel række af ord. Spam er et brev, forsendelse, reklametryksag som sendes over Internettet til en modtagers e-post-adresse, og det er karakteristisk at modtageren ikke har ønsket posten. Ordet har en pudsigt etymologi: Det er fra engelsk spam, som er navn på et konserverprodukt Spam. Spam er krydret skinke, nemlig sp(iced h)am. Når navnet Spam går over til at betyde noget uønsket, så skyldes det at det er overtaget fra The Spam Sketch af Monty Py-

thons Flying Circus, hvor gæster i cafeen kun kan få retter med spam, som ingen ønsker. Men ordet *spam* låner vi, og hertil kan der dannes efter et helt regelmæssigt mønster udsagnsordet *spamme*, personbetegnelsen (en) *spammer*, handlingsbetegnelsen *spamming* eller *spamning*.

Også *Web* er et nyt rodord i dansk. Det er et direkte lån fra engelsk hvor det betyder 'spindelvæv, spind'. Selve ordet er i dansk fra 1995 og kendt fra 1994 i amerikansk. Det indgår – som andre danske rodord der betegner nye ting – i nye sammensætninger, dvs. det lader sig kombinere med danske (eller udenlandske) ord som fx i *webadresse*, *webbrowser*, *webcrawler*, *webgirl*, *webhotel*, *weblæser*, *webmaster*, *webserver*, *webshopping*, *websiteside*, *website*, *websted*.

Bookmark eller bogmærke?

1990'ernes informationsteknologiske ord er blandt andet: *antivirusprogram*, *bambusmaskine*, *betaversion*, *bogmærke*, *boote op*, *brandmur*, *browser*, *brugernavn*, *bundkort*, *chat*, *chatte*, *client/server*, *datapost*, *desktopper*, *dobbeltklik*, *domænenavn*, *dongle*, *dosprompt*, *downloade*, *dåsesoftware*, *e-brev*, *e-post*, *FAQ*, *fredag d. 13.-virus*, *groupware*, *http-adresse*, *hyperlink*, *hypertekst*, *laptop*, *mail*, *newbie*, *pc-virus*, *plug and play(-)*, *smiley*, *sneglepost*, *trojansk hest*, *værktøjsbjælke*. Listen er langt fra udtømmende, men dog repræsentativ for det som er ganske almindeligt i dansk: at der i mange ord fordanskes inden for denne gren af dagligdagen, og at ordforrådet slet ikke er så engelskpræget som mange mennesker vil gøre det til.

Norsk Språkråd og Svenska Språknämnden er vores nordiske søsterorganisationer. Begge nævn har dataordlister tilgængelige på deres hjemmesider.

Her er de vigtigste informationsteknologiske ord foreslået i henholdvis norsk og svensk sprogdragt. Der oplyses også om bøjning og betydning, dog i en mere udførlig form i den svenske end i den norske. En tilsvarende service er under udarbejdelse i Dansk Sprognævn. Men fælles for alle tre lande er at engelsk er udgangssproget for de nye ord, og der kan ske en nationalisering spontant, jf. ovenfor. Således bruges også *mus* i alle tre sprog efter engelsk *mouse*. I dansk kan man få *museskade* af den, i norsk *musesjuke*, og i svensk *mussjuka*, og det sker uden indblanding fra sprogråd og -nævn. Derimod er dansk *hjemmeside*, norsk *hjemmeside/heimeside* og svensk *hemsida* nok hjulpet lidt på vej af nævnene, men de er næppe slået an alle vegne. I norsk foreslås *vev* for *web*, og man møder *vev* på indgangssiden på Norsk språkråds hjemmeside. Tilsvarende er *väv* forsøgt i Sverige, hvor man fx kan se på Svenska Språknämndens hjemmeside hvem der er *vävmästaren*.

Om de engelske ord skal nationaliseres – og hvordan det i givet fald skal foregå – er et vanskeligt spørgsmål at afklare og næsten umuligt at blive enige om. Mange har et meget følelsesfuldt forhold til emnet, men én ting er sikkert: Den enkelte sprogbruger kan vælge selv om han eller hun ønsker at bruge *websted* for *website*, *e-post* for *e-mail* osv. Og den enkelte sprogbruger er med til at afgøre om det bliver det ene eller det andet ord der i det lange løb vinder.

Pia Jarvad, f. 46
cand.mag.

Seniorforsker i Dansk Sprognævn

Har bl.a. skrevet bogen *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, Gyldendal 1995 og den nye ordbog *Nye ord 1955–1998. Ordbog over nye ord i dansk*, som udkom i april 1999.

Hvordan læser Azime og Ismet?

Om tosprogede børns læsning

Azime og Ismet er født og opvokset i Danmark og går i en dansk folkeskole. De er tosprogede, idet de er vokset op med både dansk og med forældrenes modersmål. I de seneste 10–15 år er det blevet aktuelt i den danske folkeskole at skulle indrette sig på, at et stigende antal tosprogede elever deltager i undervisningen; i 1983 var det ca. 2 %, i 1998 ca. 8 %.

Der er i den danske debat om tosprogede elever overordentlig mange, meget forskellige meninger om, hvorledes forholdene er og bør være for tosprogede elever. Der er imidlertid ikke nær så megen viden om, hvorledes forholdene faktisk er.

Der er dog både politisk og pædagogisk tilslutning til det synspunkt, at når børn af etniske minoriteter forlader den danske folkeskole, skal de have lige så gode dansk kundskaber som alle andre børn. Men det kniber med enigheden, når det kommer til, om der faktisk er forskelle mellem danske og tosprogede børns danskfærdigheder, hvorfor der er eventuelle forskelle, og hvad der skal gøres for at komme dem til livs.

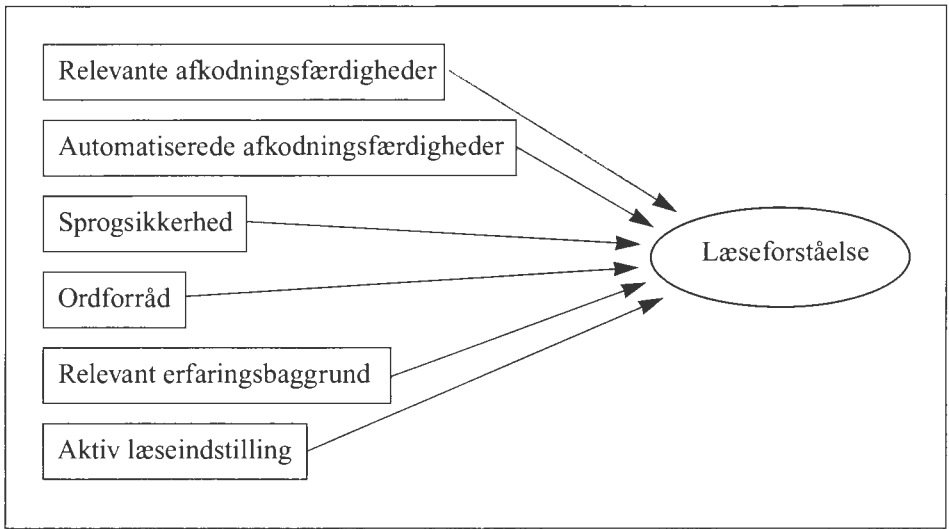
Nogle politikere har ganske enkelt hævdet, at der ikke er noget problem, at der er den samme fordeling af tosprogede elever med gode og svage dansk kundskaber, som der er blandt andre børn; mens andre politikere er af den opfattelse, at der er meget betydelige forskelle. Eksempelvis udtalte Anne Baastrup (SF) den 29. marts 1995 fra Folketingets talerstol: »Det er min klare opfattelse, at det er en kendsger-

ning, at det niveau, som etniske minoriteter har, når de forlader folkeskolen, ikke generelt set er dårligere end det niveau, danske elever kan præstere.« Denne og lignende udtalelser blev imødegået af andre politikere, og debatten førte til, at Undervisningsministeriet fik til opgave at få undersøgt de tosprogede skoleelevers danskfærdigheder. Danmarks Pædagogiske Institut fik opgaven og har i perioden 1995–1998 gennemført tre forskningsprojekter om tosprogede børns dansk kundskaber for at skabe mere eksakt viden om især deres sproglige færdigheder og ordforråd, deres læsning og skriftlige fremstilling.

Grundlaget for at lære at læse og forstå

De tre forskningsprojekter har bygget på en model over nødvendige komponenter i læseforståelse (se figur 1). Modellen har dannet grundlag for udformning af prøver og for indsamling af data, og den har ligget til grund for beskrivelsen og vurderingen af elevernes læsning. Modellen er udformet af den svenske læseforsker Ingvar Lundberg.

De to øverste bokse kan siges at rumme de »læsetekniske« forudsætninger. Afkodning vil sige at identificere de enkelte ord, at finde ud af »hvad der står«. Afkodningen skal også kunne bruges i tilfælde, hvor man møder ord, man ikke har set før. Gradvis opbygger læseren en slags »ordbilledbibliotek« i hukommelsen, således at identifikatio-

Figur 1. Nødvendige forudsætninger for god læseforståelse.

nen af ordene kan blive en hurtig, automatiseret genkendelse. At afkodningen er automatiseret, betyder, at den ikke lægger beslag på mentale ressourcer til *forståelsen* af det læste.

De tre næste bokse drejer sig om sprogforståelse og erfaringsbaggrund i al almindelighed, og det er forudsætninger, som ikke blot er væsentlige i læsning, men ved forståelse af sproglige meddelelser i det hele taget, altså også når man lytter. Det er oplagt forudsætninger for læseforståelse, at læseren ikke bare forstår tekstens enkelte ord, men også har en vis sproglig sikkerhed i almindelighed på tekstens sprog. Desuden er det svært at forstå en tekst uden at have nogen relevant erfaringsbaggrund inden for tekstens emne. En vis »viden om tekstens verden« giver en nyttig fortolkningsramme under læsningen.

Endelig drejer den nederste boks sig om, at læseren har en vågen og interesseret læse- og opgaveindstilling. Læseren skal løbende kunne erkende, om

han eller hun forstår teksten, eller om meningen af det læste er ved at glippe. Når det går galt, skal læseren reagere med en anden læsestrategi fremfor passivt at læse videre uden forståelse.

Alle de nævnte forudsætninger skal være intakte og velfungerende, hvis det skal lykkes at etablere en god læseforståelse.

Tosprogedes danskundskaber på folkeskolens ældste klassetrin

Det første spørgsmål er nu, om der overhovedet er forskelle mellem dansksprogede og tosprogede elevers danskfærdigheder, når de forlader folkeskolen. For at kunne svare på dette blev danskundskaberne undersøgt hos 2064 dansksprogede og 835 tosprogede elever. Oplysningerne blev indsamlet i 163 klasser på 57 skoler fra hele Danmark.

Elevernes læsning på 8. klassetrin blev undersøgt med tekster, der har været anvendt i international læseforskning. Prøveteksterne faldt i tre

grupper: en gruppe korte skønlitterære tekster (dvs. fortællende tekster med en historie og en pointe), skema-tekster (dvs. tabeller og lignende uden sammenhængende tekst), og faglige tekster (dvs. sammenhængende, oplysende tekster om afgrænsede emner).

I tabel 1 ses procentdelen af elever med god læseforståelse ved læsning af tre forskellige teksttyper.

Teksttype	Dansk-sprogede	To-sprogede
Skønlitterære tekster	84 %	58 %
Skema-tekster	89 %	62 %
Faglige tekster	76 %	51 %

Tabel 1. *Andelen af elever med god forståelse ved læsning af tre forskellige teksttyper.*

Det fremgår af tabel 1, at der er dygtige dansksprogede og dygtige tosprogede elever, men at der er forholdsvis flere dygtige dansksprogede end tosprogede elever. Hertil kan føjes, at datamaterialet dermed også viser, at der er svage dansksprogede og svage tosprogede elever. Men der er forholdsvis færre svage dansksprogede end svage tosprogede elever.

De skriftlige danskfærdigheder hos elever i 9. klasse blev vurderet ved, at alle elever blev prøvet i skriftlig fremstilling og i retskrivning med en udgave af folkeskolens afgangsprøve, der var et par år gammel. I tabel 2 ses procentdelen af elever i terminskarakteregrupperne 8-9 og 10-13.

Det fremgår af tabel 2, at der er dygti-

ge elever både blandt dansksprogede og tosprogede elever, og at der er forholdsvis flere dygtige dansksprogede end dygtige tosprogede elever. Dermed viser datamaterialet også, at der er svage dansksprogede og svage tosprogede elever, og at der er forholdsvis færre svage dansksprogede end tosprogede elever.

Sammenfattende er svaret på de første spørgsmål klart, at der er betydelige forskelle mellem grupperne af dansksprogede og tosprogede elever. Der er elever med gode danskundskaber i begge grupper, men der er forholdsvis flere dansksprogede end tosprogede – både i læsning og i skriftlig dansk.

Hvor er problemerne for de tosprogede i læsning?

Det næste spørgsmål var derfor, hvilke mangler i forudsætninger der kunne forklare de tosprogedes ringere læse- og stavefærdigheder. Med udgangspunkt i modellen i figur 1 kan man teoretisk set forestille sig, at de tosprogede kan have vanskeligheder med især en enkelt af forudsætningerne – eller med en hvilken som helst kombination af dem. For at afklare dette blev godt

Emne / karakter	Dansk-sprogede	To-sprogede
Skr. dansk / (10-13)	14 %	4 %
Skr. dansk / (8-9)	53 %	27 %
Retskrivning / (10-13)	30 %	13 %
Retskrivning / (8-9)	38 %	28 %

Tabel 2. *Andelen af elever med gode og meget gode resultater i skriftlig dansk og i retskrivning.*

100 dansk- og tosprogede elever på 5. og 6. klassetrin prøvet individuelt med et meget omfattende testbatteri af såvel sprog- som læseprøver.

I sammenligningen indgik hele fire elevgrupper: både gode og dårlige dansktalende læsere og gode og dårlige tosprogede læsere. De tosprogede havde i alle tilfælde tyrkisk som deres første sprog. Grupperne var to og to sammenlignelige på tværs af sprog, idet den samlede læseforståelse var nogenlunde lige god blandt gode danske og gode tosprogede læsere, og tilsvarende lige (mindre) god blandt dårlige danske og dårlige tosprogede læsere.

Dette undersøgelsesdesign gjorde det muligt at nærme sig svar på adskillige spørgsmål, bl.a. om hvorvidt tosprogede opnåede at være gode læsere gennem de samme styrkesider, som kendetegnede gode dansksprogede læsere, og om gode og dårlige tosprogede læsere adskilte sig fra hinanden på de samme områder som dem, der adskiller gode og dårlige dansksprogede læsere.

Undersøgelsen af forudsætninger for

læseforståelse omfattede afkodning af skrevne ord, sproglig sikkerhed (bl.a. lytteforståelse og bevidsthed om syntaks), ordforråd (bl.a. aktivt og passivt ordforråd, kendskab til overbegreber og ordforråd inden for orienteringsfagene), og læseindstilling (elevernes vurdering af egen læsning).

Tabel 3 giver en sammenfatning af ligheder og forskelle mellem eleverne. Der er tale om en temmelig lille undersøgelse, og der er af samme grund ikke foretaget statistiske signifikansberegninger. Konklusionerne er i stedet baseret på en samlet vurdering af resultaterne af flere prøver inden for samme færdighedsområde, f.eks. ordforrådets størrelse. Men undersøgelsens resultater er faktisk i god overensstemmelse med resultater fra andre, lignende undersøgelser af tosprogede elever.

Hvis man ser på sammenligningen af gode tosprogede og gode danske læsere (første linje i tabel 3), så er det næppe overraskende, at de dansksprogede har større *sproglig sikkerhed* og *ordforråd* på dansk, end de tosprogede

Sammenligning mellem læsere	Afkodningsfærdighed	Sproglig sikkerhed	Ordforråd	Aktiv læseindstilling
Gode tosprogede og gode danske	Tosprogede bedst	Danske bedst	Danske bedst	Lighed
Svage tosprogede og svage danske	Tosprogede bedst	Danske bedst	Danske bedst	Danske bedst
Gode tosprogede og svage tosprogede	Gode bedst	Gode bedst	Gode bedst	Gode bedst
Gode danske og svage danske	Gode bedst	Lighed	Lighed	Lighed

Tabel 3. Ligheder og forskelle mellem grupper af dansk- og tosprogede elever.

har. Men da de tosprogede jo var valgt, så de havde samme færdighed i læseforståelse som de dansksprogede, må de tosprogede til gengæld være bedre end de dansksprogede på et andet punkt. Ellers måtte der mangle noget i modellen i figur 1. Og her kan vi se, at de klarer sig ved hjælp af en bedre *ordafkodning* end de dansktalende elever. Det samme gør sig i øvrigt gældende for de svage tosprogede og dansksprogede elever (linje to i tabel 3).

Sammenligningerne mellem læsere på *forskellige* læseniveauer (linje tre og fire i tabel 3) viste endnu mere interessante resultater. Uanset sproglig baggrund var de svage læsere kendetegnet ved relativt dårlige færdigheder i ordafkodning. På det punkt havde svage læsere altså vanskeligheder uanset, om de kom fra tyrkisktalende eller dansktalende familier. Derimod var der forskelle mellem gode og svage tosprogede elever med hensyn til sproglig sikkerhed og ordforråd, som man ikke fandt tilsvarende mellem gode og dårlige danske læsere.

Det gælder således generelt, at ordforråd og sproglig sikkerhed på dansk synes at være af særlig stor betydning for variationen i læseforståelse blandt tosprogede elever. Begrænsninger i ordforråd og sproglig sikkerhed synes ikke alene at være et potentielt handicap for tosprogede elever, men det er også forudsætninger, som spiller en rolle for variationen i læseforståelse *inden for* gruppen af tosprogede elever.

Da denne undersøgelse af forudsætninger for god læseforståelse fandt sted på 5. – 6. klassetrin, kan vi ikke med sikkerhed sige, at det er de samme faktorer, som spiller en rolle for forskellene ved folkeskolens afslutning. Men vi ved fra andre undersøgelser, at der er en tendens til, at betydningen af elever-

nes sproglige forudsætninger og ordforråd på de sprog, som de skal kunne læse og forstå, øges med øgende alder.

Læseundervisning i klasser med (mange) tosprogede elever

Den tredje af rapporterne om tosprogede elever har set på den læseundervisning, der fandt sted i 15 klasser med 25–50 % tosprogede elever. Der blev foretaget mere end 500 timers registrering i disse 4. og 5. klasser for at undersøge, om læseundervisningen var tilpasset til elevernes særlige forudsætninger og behov. Iagttagelsen omfattede de iværksatte læseaktiviteter, undervisningens organisering, samt anvendelsen af læsematerialer og læsemetoder. Eksempler på læseaktiviteter er korelæsning, højtlesning, læsning med opgaveløsning, samtale om det læste og ordbogsøvelser. Eksempler på organisation af undervisningen er klasseundervisning, gruppearbejde, parvist arbejde samt individuelt arbejde. Og eksempler på undervisningsmaterialer er læsebog, lærerfremstillede materialer, bog + bånd, aviser, reklamer, film, edb og video.

Med hensyn til de anvendte læseaktiviteter viste det sig, at der anvendes en bred vifte af læseaktiviteter. Men den generelle konklusion er alligevel, at de anvendte læseaktiviteter ikke i tilstrækkelig grad er indrettet mod især de svage tosprogede læseres behov. Det samme gør sig gældende med hensyn til organiseringformer og materialeanvendelse. De svage tosprogedes behov for undervisning i dansk sprog bliver næppe tilgodeset.

Denne noget nedslående konklusion skal opfattes på baggrund af konklusionerne fra den tidligere undersøgelse af de særlige vanskeligheder, der kendetegner svage tosprogede læsere. Det

viste sig nemlig, at der i alle projekt-klasser var en usædvanlig god læseudvikling i det skoleår, hvor udviklingsarbejdet fandt sted. Det havde givetvis betydning, at elevernes læseundervisning og læseudvikling var genstand for megen opmærksomhed og mange aktiviteter. Problemet var dog, at koblingen mellem læseaktiviteter og den enkelte elevs forudsætninger og behov ikke var så klar, som man kunne ønske det. Det må kunne gøres bedre med en større bevidsthed om relationen mellem undervisning og læring.

Det er væsentligt, at der er en voksende andel tosprogede elever i folkeskolen med dansk som andetsprog. Dette er en voksende udfordring for folke-

skolen. Vi ved nu, at for mange tosprogede elever forlader denne folkeskole med for dårlige danskundskaber, og at dette gør det svært for dem, når de skal videre i andre skoleformer og i ungdomsuddannelserne. For nogle elever er det danskfaglige pensum en uoverstigelig hindring for gennemførelse af en uddannelse. Vi ved også, at en elevgruppe af svage læsere er ved at skille sig ud allerede på skolens mellemtrin, fordi de mangler dansksproglige forudsætninger, for at deres faglige udvikling kan fortsætte kvalificeret. Vi ved, at læseundervisningen kan gøres bedre, end den allerede er. Og vi kan se, hvad der mangler nogle steder.

Der foreligger altså tilstrækkelig teoretisk og praktisk viden og dokumen-

Læseundervisningen kan gøres bedre

- når der på de politisk-administrative niveauer skabes rammer og vilkår, som kan være konstruktive afsæt for dansklærerne. Det drejer sig f.eks. om bedre støttemuligheder til alle svage elever, en større materialebevilling til disse elever, samt i konkrete tilfælde flere dansktimer,
- når dansklærerne tager størst muligt hensyn til almene kriterier for god læseundervisning og søger at realisere dem i hverdagen,
- når dansklærerne løbende planlægger og evaluerer deres egen undervisning og får den afstemt med elevernes forudsætninger og læringsbehov,
- når dansklærerne er opmærksomme på elevernes læseholdning og læsemotivation og gør disse til genstand for dialog og medansvarlighed,
- når dansklærerne regelmæssigt foretager intern pædagogisk evaluering og lader resultaterne heraf danne udgangspunkt for elevernes indsigt i deres egen læsekompetence og læseudvikling,
- når dansklærerne har mulighed for regelmæssige drøftelser med elevernes forældre, kolleger og eksterne konsulenter, samt mulighed for efteruddannelse i læsning og læseundervisning.

tation til, at læseundervisningen af tosprogede elever kan gøres bedre, end den er. Og vi ved tilmed, hvad de svage tosprogede elever trænger til at få styr-

ket – dansk sprog. Det kan næppe alle være skolens opgave. Sproget tilegnes jo i samvær med andre – også i familien og sammen med vennerne.

*Jørgen Chr. Nielsen, f. 1944
cand. pæd. pæd., seniorforsker,
Danmarks Pædagogiske Institut*

Løsning til opgaven på bagsiden

aerobic	1983	kropsnær	1965
affaldspose	1964	køkkenelement	1957
aids	1983	lørdagsfri	1958
bistandshjælp	1977	lørdagskylling	1982
buksestrømper	1955	mandelejr	1975
entertainer	1955	papmælk	1963
EU-borger	1994	plug and play	1992
flue på væggen	1965	rock'n'roll	1956
forandringsparat	1996	seksuel chikane	1981
halal	1980	sølvbryllupskvarter	1965
Internet	1993	vådområde	1973
jogging	1974	wok	1974
kernefamilie	1956	wonderbra	1993

Fra dobbelt til enkelt?

Kommentar til en læserafstemning

I artiklen »Ud med dobbeltformerne?« i Mål & Mæle, maj 1999, skrev jeg om mulighederne for at få afskaffet eller reduceret dobbeltformerne i den danske retskrivning. Og i samme nummer forelagde jeg på bladets bagside nogle udvalgte dobbeltformer og opfordrede læserne til at vælge imellem dem. I alt 116 læsere har fulgt opfordringen og har indsendt deres bud på hvilke af de valgfri former der bør beholde deres plads i den officielle retskrivning, og hvilke der bør vises ud af *Retskrivningsordbogen (RO, seneste udgave RO 1996)*.

I artiklen her ser jeg nærmere på de indkomne svar og sammenholder dem med oplysninger fra forskellige andre kilder. Desuden forsøger jeg ved de enkelte ord at vurdere hvilken af de valgfri former der er fremtidens form og dermed den som man kan anbefale til de sprogbrugere der ønsker vejledning i deres valg af dobbeltformer.

Ved bearbejdningen af materialet har jeg haft stor nytte af at redaktionen af Mål & Mæle med bistand fra Københavns Universitets Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab har fået tastet svarene ind i et statistikprogram. Det har bl.a. gjort det muligt at koble valget af foretrukne former med svarpersonernes geografiske og aldersmæssige baggrund.

Sådan spurgte jeg

Instruksen til læserne var kort og godt at de blandt de anførte dobbeltformer skulle vælge én – og kun én – form som

den der skulle have lov at blive stående i *RO*. Der var i alt 15 tilfælde at tage stilling til:

1. Partiet forsøger at *mørkelægge/mørklægge* sagen.
2. Han fik bragt *insulinen/insulinet* fra apoteket.
3. Forretningen betalte *depositumet/depositummet* tilbage.
4. Hun har et *kranie/kranium* stående på sit natbord.
5. Eleverne *fnisede/fniste/fnes* af lærerens forklaring.
6. Alle medarbejdere har fået nye *password/passwords*.
7. Han var helt *balstyrig/balstyrisk* af glæde.
8. Hun vandt kampen *selv om/selvom* hun lige havde været syg.
9. Jeg har mistet mit *checkhefte/checkhæfte*.
10. De 12 *nævninge/nævninger* blev hurtigt enige.
11. Efter sit *jobskift/jobskifte* er han faldet mere til ro.
12. Koncerten er *sponseret/sponsoreret* af byrådet.
13. Lyset var tændt i *globusen/globussen*.
14. Vi har reserveret plads i en *stillekupe/stillekupé*.
15. Der mangler en *halvandenliterflaskе/halvandenlittersflaske*.

Derudover bad jeg om læsernes mening i yderligere nogle tilfælde hvor det ganske vist efter *RO 1996* kun er den ene form der er korrekt, men hvor den an-

den form også forekommer i den faktiske sprogbrug og dermed kan siges at kandidere til at blive optaget som ny dobbeltform i *RO* – og dermed på længere sigt måske blive den enerådende form. Læserne skulle her træffe et valg i disse 5 tilfælde:

16. Vores *akvarie/akvarium* trænger til en hovedrengøring.
17. Byens *gymnasie/gymnasium* er lukket på grund af svamp.
18. Husk at sætte *en/et* kopi i ringbindet.
19. Der kom *i alt/ialt* 6000 tilskuere til kampen.
20. Jeg søger arbejde *inden for/indenfor* byggefagene.

Hvem svarede?

Der er som sagt 116 af Mål & Mæles læsere der har indsendt en »stemmeseddel« med markering af de foretrukne former.

Aldersmæssigt spænder indsenderne fra 10 til 80 år. Kun 4 er dog under 20 år, og derudover er kun 5 i 20'erne. Tre fjerdedele af indsenderne er 40 eller derover, og der kan konstateres en vis – men ikke voldsom – trængsel i aldersgruppen 45–55 år (i alt 36). Kun 3 af indsenderne er over 75 år.

I de mere end 100 tilfælde hvor indsenderens køn med sikkerhed kan afgøres ud fra fornavnet, er der en vis overvægt af kvinder. Men i betragtning af at der nok hyppigere skjuler sig en mand bag initialnavne som fx P.A. Svendsen, tør man nok gå ud fra at kønene er nogenlunde ligeligt repræsenteret.

Den geografiske fordeling virker heller ikke helt skæv. Tre områder: København (postnumre til og med 2400), Københavns omegn (til 3000 + 3500) og Sjælland, Lolland-Falster mv. og Bornholm tegner sig hver for knap en femte-

del af besvarelserne. Fyn og Jylland står, med markant overvægt til Jylland, for tilsammen knap to femtedele. Og som det umiddelbart mest overraskende kommer små 10 % af besvarelserne fra udlandet. Et par af indsenderne har formentlig et andet modersmål end dansk.

Mht. alder, køn og geografisk fordeling kan det samlede svarmateriale således nok anses for at være nogenlunde repræsentativt for den læsende og skrivende del af befolkningen som helhed. Værre er det nok med den sociale, specielt den uddannelsesmæssige, baggrund. Her kan Mål og Mæles læsere (og medlemmerne af deres familier) næppe anses for at være repræsentative. Det er dog ikke nødvendigvis en svaghed ved materialet at det stammer fra sprogbrugere der med hensyn til sproginteresse og sprogbevidsthed må antages at ligge over landsgennemsnittet.

Resultaterne af læsernes valg mellem de forskellige officielle og uofficielle dobbeltformer fremgår af *figur 1* og af kommentarerne til de enkelte dobbeltformer nedenfor.

Svar fra andre

Til sammenligning med og supplerings af svarene fra de 116 Mål & Mæle-læsere har jeg inddraget oplysninger fra forskellige andre kilder.

Jeg har for det første kunnet trække på velvillig bistand fra redaktionen af *Den Danske Ordbog (DDO)*, der for tiden forbereder en ordbog i 6 bind over moderne dansk. Ordbogen skal dække tidsrummet fra 1950 til udgivelsestidspunktet (2002 ff.). Det vigtigste grundlag for redaktionens arbejde er en tekstsamling i elektronisk form på 40 millioner løbende ord. Tekstsamlingen dækker tiårsperioden 1983–92, hvad der kan være en forklaring på at visse nyere ordformer er sparsomt repræsenteret el-

	Formen	vælges af	Formen	vælges af
1	mørkelægge	18 %	mørklægge	82 %
2	insulinen	62 %	insulinet	36 %
3	depositumet	30 %	depositummet	68 %
4	kranie	24 %	kranium	76 %
5	fnisede	51 %	fniste	41 %
	fnes	5 %		
6	password	20 %	passwords	79 %
7	balstyrig	50 %	balstyrisk	47 %
8	selv om	54 %	selvom	46 %
9	checkhefte	27 %	checkhæfte	73 %
10	nævninge	92 %	nævninger	7 %
11	jobskift	12 %	jobskifte	87 %
12	sponseret	29 %	sponsoreret	70 %
13	globusen	37 %	globussen	63 %
14	stillekupe	19 %	stillekupé	81 %
15	halvandenliterflaske	36 %	halvandenlittersflaske	64 %
16	akvarie	20 %	akvarium	79 %
17	gymnasie	15 %	gymnasium	84 %
18	en kopi	96 %	et kopi	3 %
19	i alt	59 %	ialt	41 %
20	inden for byggefagene	60 %	indenfor byggefagene	39 %

Figur 1. Sådan stemte Mål & Mæle-læserne. Af skemaet fremgår det hvor stor en del af indsenderne der stemte på de forskellige ord og ordformer. Summen af procenttallene er i nogle tilfælde lavere end 100. Det skyldes at ikke alle har valgt i alle tilfælde. Fx er der ved depositumet/depositummet 3 læsere der ikke har kunnet beslutte sig for hvilken form de skulle foretrække.

ler helt mangler i den (se fx om *pass-word* og *en/et kopi*).

Derudover har jeg tjekket de enkelte ord i Henning Bergenholtz mfl.: *Dansk-Ordbogen (dOb)*, der er udarbejdet ved Center for Leksikografi i Århus. Det er en helt ny 1-binds-ordbog der udkom i sommeren 1999 efter at fristen for svar til Mål & Mæle var udløbet. Den indeholder mere end 100.000 opslagsord, deriblandt alle de ca. 64.000 opslagsord (inkl. dobbeltformer) der står i den officielle retskrivningsordbog, *RO 1996*. Men i modsætning til *RO 1996*, der jo anfører de valgfri ord og ordformer som fuldstændig ligestillede, vælger *dOb* mellem dobbeltformerne og anbefaler en af valgmulighederne frem for de andre. Om anbefalingerne anfører *dOb* at de »i udstrakt grad [bygger] på undersøgelser af sprogbrugen«, dvs. andre ordbøger og en tekstsamling på ca. 6 millioner løbende ord der overvejende dækker perioden 1987–90. Også i tilfælde hvor sprogbrugen ikke har givet et entydigt svar, har ordbogen dog normalt truffet et valg til fordel for én form frem for en anden.

Endelig har jeg ved nogle ord suppleret med opslag i *Dansk Sprognævns* store kartotek over ord og ordformer fra de sidste ca. 50 år, dvs. den ordsamling der har udgjort en væsentlig del af grundlaget for de to seneste udgaver af *Retskrivningsordbogen (RO 1986 og RO 1996)*, og som også vil udgøre det for den næste udgave af ordbogen. Også redaktionen af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs *Supplement til Ordbog over det danske Sprog (ODS-S)* har jeg kunnet trække på hjælp fra.

Mørkelægge/mørklægge

Ordet har været med i den officielle retskrivningsordbog siden 1955, og lige så længe har der været valgfrihed mellem

mørkelægge og *mørklægge*. Til at begynde med (dvs. fra o. 1940) var det formen *mørkelægge* der var den almindelige, men i dag er det *mørklægge* der står stærkest. Det viser sig umiddelbart ved at mere end fire femtedele af Mål & Mæle-læserne foretrækker den. Og det understreges af at den lille femtedel der har valgt *mørkelægge*, er en del ældre (i gennemsnit 63 år) end de læsere der har valgt *mørklægge* (i gennemsnit 48 år).

Udviklingen til fordel for formen uden *-e-* er relativt ny. Det fremgår bl.a. af at forholdet mellem de to verber (udsagnsord) endnu i *DDO's* materiale nærmest er fifty-fifty (*mørkelægge* 49 forekomster, *mørklægge* 50). Ser man derimod på ord som *mørk(e)lægnings* og *mørk(e)lægningsgardin* mv., er der en markant overvægt af forekomster med *-e-* (40 over for 13). Og koncentrerer man blikket på ordet *mørk(e)lægningsgardin*, er der både i *ODS-S* og *DDO* en endnu stærkere dominans af formen med *mørk-*, *mørklægningsgardin*, på bekostning af formen med *mørke-*.

Bergenholtz mfl.s *dOb* foretrækker den nyere form, *mørklægge*.

Fremtidens form er uden tvivl *mørklægge*, som man roligt kan anbefale som den primære form. Formen *mørkelægge* nærmer sig hastigt pensionsalderen, men det vil nok være forhastet at tage den ud af *RO* inden for de allernærmeste år.

Insulinen/insulinet

Valgfriheden mellem fælleskøn og intetkøn i ordet *insulin* er indført i *RO 1986*. Før den tid var *insulin* opført som intetkønsord alene, svarende til at denne sprogbrug var – og vistnok stadig er – den dominerende blandt medicinere og biologer. Redaktionen af *ODS-S*, hvis ældste forekomst af ordet er fra 1923, kender det ligeledes kun som intetkøns-

ord. Endnu i DDO's 1980'er-materiale er *insulinet* dominerende med ca. to tredjedele af alle forekomster (48 – 17), hvorimod næsten to tredjedele af Mål og Mæle-læserne nu foretrækker *insulinen* frem for *insulinet*. At *insulinet* er den trængte form, antydes også af at de læsere der har valgt den, gennemgående er ældre end dem der har valgt *insulinen*.

Også *dOb* går ind for den nyindførte fælleskønsform: *en insulin, insulinen*.

Sagen kompliceres af at nogle sprogbrugere skelner betydningsmæssigt og bruger intetkønsformen *insulinet* om stoffet som sådant og fælleskønsformen *insulinen* om en portion af stoffet – altså svarende til forskellen mellem fx *øllet* 'væsken øl' og *øllen* 'flaske med øl'. Hertil kommer at overvejelser om en ændring fra dobbeltform til enkeltform ved *insulinen/insulinet* måtte føre til tilsvarende – vanskelige – overvejelser for ca. 450 andre ord med valgfrit køn. Det drejer sig her først og fremmest om andre stofbetegnelser som fx *fenolen/fenolet*, *flødeskummen/flødeskummet*, *gummien/gummi*, *lecitinen/lecitin*.

Fremtidens form ser ud til at være fælleskønsformen: *en insulin, insulinen*, og det er den man med nogenlunde sindsro kan anbefale til sprogbrugere der vil nøjes med én form. *Et insulin, insulinet* har dog stadig godt fat i sprogbrugerne, og også de vidtrækkende konsekvenser af en eventuel ændring trækker i retning af at valgfriheden bevares indtil videre.

Depositum(m)et og globus(s)en

Valgfriheden mellem enkelt- og dobbeltkonsonant i bøjningsformer af *depositum* (*depositum(m)et, depositum(m)er*) og *globus* (*globus(s)en, globus(s)er*) er udtrykkeligt formuleret i *RO 1986*. Den fremgår dels af oplysnin-

gerne under ordene *depositum* og *globus* i selve ordbogen, dels i Retskrivningsreglernes generelle forskrifter for enkelt- og dobbeltkrivning af konsonanter i ord af typen *punktum, atlas* (§ 10.2). Forholdene var mindre klare i 1955-ordbogen (*RO 1955*), men også her var der dog åbnet en generel mulighed for valgfrit at skrive enkelt- eller dobbeltkonsonant i ord af typen *depositum* og *globus* (§ 25.b).

Mål & Mæles læsere fordeler sig ved både *depositum* og *globus* med ca. to tredjedele for dobbeltkonsonant i *depositummet* og *globussen* og ca. en tredjedel for skrivemåderne med enkeltkonsonant: *depositumet* og *globusen*. Enkelte gør desuden opmærksom på at de hverken bryder sig om *globussen* eller *globusen*, men i stedet ville foretrække formen *globen*. Tilhængerne af enkeltkonsonant er gennemgående lidt ældre end tilhængerne af dobbeltkonsonant, men fordelingen er dog ikke klar nok til at den er statistisk holdbar.

DDO's tekstsamling er ikke meget oplysende mht. bøjningen af *depositum*. Den indeholder kun en enkelt forekomst af hver af skrivemåderne *depositummet* og *depositumet* (og derudover en enkelt med den ukorrekte *depositum'et*) og ingen med flertalsformen *depositum(m)er*. Billedet er klarere ved *globus*. Her er stillingen 9 – 3 til fordel for *globussen* (og *globusser*).

Heroverfor står *dOb*, der anbefaler enkeltkonsonant i begge tilfælde, *depositumet* og *globusen*. Samme ordbog foretrækker også enkeltkonsonant i fx *faktumet* og *rebusen* – men vælger dobbeltkonsonant i fx *kompositummet, punktummet, antabussen, bambussen*.

En eventuel ændring i *depositum(m)et* og *globus(s)en* har konsekvenser for en række andre ord af samme type, dvs. usammensatte substantiver (navne-

ord) der ender på *m* eller *s*, og som har bitryk på sidste stavelse. Det drejer sig i *RO 1996* om i alt ca. 300 ord med til sammen ca. 1100 valgfri bøjningsformer, som formentlig bør behandles på samme måde mht. dobbelt- eller enkelt-skrivning, således at den skrivende – ligesom i dag – vil kunne vælge en korrekt skrivemåde uden at behøve at slå op i hvert enkelt tilfælde.

Fremtidens former ser nærmest ud til at være dem med dobbeltkonsonanter: *depositummet* og *globussen*, og det er uproblematisk at anbefale dem (og *punktummet*, *rebusser* osv., osv.) som de primære former. Mere problematisk er det helt at afskaffe muligheden for at skrive med enkeltkonsonant, som jo foretrækkes af en del sprogbrugere. Når jeg alligevel vover at gå ind for at afskaffe valgfriheden her, er det for det første fordi der er tale om en rent ortografisk ændring som altså ikke antaster en udbredt variation i det talte sprog. For det andet er det fordi ændringen i ét hug vil fjerne et stort antal valgfriheder. Og for det tredje vil en ændring i netop denne type ord afskaffe nogle af de mest stødende flerdobbelter i retskrivningen. Fx vil den firdobbelte valgfrihed *ananas(s)e(r)ne*, blive reduceret til en almindelig »todobbelte« valgfrihed, *ananasse(r)ne*. Og de nuværende 13 mulige bøjningsformer i rædselseksemplet *virus* vil blive reduceret til kun(!) 8.

Kranie/kranium mv.

Valgfriheden mellem *kranie* og *kranium* blev indført i *RO 1986*. Før den tid var kun *kranium* korrekt, ligesom det stadig kun er fx *akvarium*, *gymnasium*, *ministerium* der godkendes i den officielle retskrivning.

Tre fjerdedele af Mål & Mæles læsere foretrækker den traditionelle form *kranium*, og tilsvarende er der et pænt

flertal på omkring fire femtedele for at bevare formerne *akvarium* og *gymnasium* frem for at lade dem erstatte af *akvarie* og *gymnasie*. Gennemsnitsalderen hos tilhængerne af *kranie* og *gymnasie* er klart lavere end hos tilhængerne af *kranium* og *gymnasium*. Også tilhængerne af *akvarie* ser ud til at være yngre end *akvarium*-tilhængerne, men forskellen er dog ikke statistisk sikker i dette tilfælde.

Forekomsterne af *kranium* i *DDO's* tekstsamling er ligeledes i klart overtal, om end forskellen er knap så markant: Der er 49 forekomster (= 70 %) med *kranium* og 21 (= 30 %) med *kranie*. De uautoriserede former *akvarie* og *gymnasie* må sammesteds nøjes med henholdsvis 2 forekomster (= 2 %) af i alt 102 og 19 (= 3 %) af i alt 714.

I *dOb* er situationen den specielle at både *kranie* og *kranium* er optaget som selvstændige opslagsord uden at der henvises fra det ene til det andet. Det vil sige at formerne egentlig slet ikke er anført som dobbeltformer i *dOb*. De anføres imidlertid som synonymer til hinanden, så i praksis må man vel sige at ordbogen opfatter dem som helt side-stillede – uprioriterede – valgfri former på samme måde som *RO 1996* gør det. De uautoriserede former *akvarie* og *gymnasie* er (naturligvis) ikke med i *dOb* eftersom de ikke er med i *RO 1996*.

Hæfter man sig ved at tilhængerne af *kranie* er yngre end tilhængerne af *kranium*, er *kranie* nok det bedste bud på fremtidens form, og man kan nok forsvare at anbefale den som den primære form. Men i betragtning af det store flertal der er for *kranium*, kan der naturligvis ikke være tale om at afskaffe denne form. Der er således næppe grundlag for at ændre ved den nugældende valgfrihed.

Når det drejer sig om *akvarie/akva-*

rium og *gymnasie/gymnasium*, må en eventuel ændring i første omgang bestå i at der indføres nye dobbeltformer ved siden af de nuværende enkeltformer *akvarium* og *gymnasium*. Det kan så på længere sigt føre til at de mere regelmæssige former *akvarie* og *gymnasie* bliver nye eneformer. Det er imidlertid et spørgsmål om efterspørgslen efter formerne på *-ie* kan siges at være tilstrækkelig stærk til at det er umagen værd at optage dem i *RO*. Under alle omstændigheder må overvejelser i den retning føre til tilsvarende overvejelser for de ca. 70 andre tilsvarende ord i *RO 1996* (*ministerium*, *podium*, *solarium* mv.).

Fnisede/fniste/fnes

Før 1955 var *fnisede* den eneste mulige datidsform i de officielle retskrivningsordbøger. I *RO 1955* blev *fniste* indført som sideform, og i *RO 1986* kom så den tredje mulighed, *fnes*, med som valgfri form.

Blandt Mål & Mæles læsere foretrækker halvdelen (51 %) den oprindelige form, *fnisede*, 41 % procent vælger *fniste*, og 5 % vælger *fnes*; 3 % har ikke kunnet beslutte sig for nogen af formerne. Tilhængerne af *fnisede* og *fniste* har stort set samme gennemsnitsalder, hvorimod *fnes*-tilhængerne er en smule yngre. Forskellene er dog ikke store nok til at de er statistisk holdbare.

DDO har i alt 167 forekomster med en datidsform af verbet *fnise*: Tre fjerdedele (124 = 74 %) har formen *fnisede*, ca. en femtedel (36 = 22 %) har *fniste*, og 7 (= 4 %) har *fnes*. Det er tilsvarende den lange datidsform, *fnisede*, der anbefales i *dOb*.

Det er svært at træffe et kvalificeret valg mellem de næsten lige almindelige datidsformer *fnisede* og *fniste*. Og selvom det er relativt få der har peget på

fnes som deres foretrukne form, så er der også her tale om en form der – ligesom *fnisede* og *fniste* – er helt sin egen i det talte sprog, og som også bør kunne gengives i det skrevne sprog som *RO* giver forskrifter for. Valgfriheden mellem de tre former bør bevares (men udlændinge der er ved at lære dansk, bør nok have at vide at det ikke er *fnes* de skal vælge som deres foretrukne form).

Password/passwords

Ordet *password* er først kommet med i den officielle retskrivning i *RO 1996*, der ligeledes indførte valgfriheden mellem de to former i flertal, *password* og *passwords*.

Mål & Mæle-læserne foretrækker altovervejende formen med den oprindelig engelske flertalsendelse, *passwords*, mens kun en femtedel vælger formen uden endelse, *password*. Tilhængerne af *password* er i gennemsnit yngre end tilhængerne af *passwords* (44 år over for 53 år).

Ordet er ikke repræsenteret i *DDO*'s tekstsamling. I Dansk Sprognævns ordkartotek er det altovervejende den oprindelig engelske flertalsform, *passwords*, der er brugt.

I *dOb* er begge muligheder anført, men med *password* som den første form – og dermed som den der efter ordbogens brugervejledning (s. 22) er den anbefalede.

Det er i høj grad en sprogpolitisk afgørelse om man skal anbefale den oprindelig danske flertalsendelse »ingen-ting« (jf. fx *en mus – flere mus, et år – flere år*), eller om man skal gå ind for den (oprindelig) engelske flertalsendelse *-s*. Måske skal man af nationale grunde slå et slag for den første mulighed, der øjensynlig også foretrækkes af de yngre sprogbrugere. Jeg er dog ikke i tvivl om at også muligheden for at

bruge endelsen *-s* bør fastholdes: Det er den som de fleste både foretrækker og bruger i praksis, og i øvrigt er den »udanske« endelse jo den eneste mulighed ved adskillige andre oprindelig engelske ord, fx *bodyguards, drinks, gags, paperbacks*. Valgfriheden bør således efter min mening opretholdes ved *password/passwords*. Og tilsvarende bør det overvejes om ikke flertalsendelsen *-s* efterhånden er så integreret i dansk at den også bør accepteres som sideform i nogle af de oprindelig engelske ord hvor *RO* hidtil ikke har villet vide af den, fx *interviews, jobs, tests, workshops*.

Balstyrig/balstyrisk

Den traditionelt korrekte form er *balstyrig*. Den var indtil for nylig den eneste anerkendte form i de officielle retskrivningsordbøger. Først i *RO 1996* kom *balstyrisk*, som i øvrigt allerede Holberg havde brugt små 300 år tidligere, ind i varmen. Og her 3 år senere erklærer næsten halvdelen af Mål & Mæles læsere sig som tilhængere af *balstyrisk*, mens den anden halvdel holder fast ved *balstyrig*. At *balstyrisk* er den nye form, understreges af at gennemsnitsalderen hos tilhængerne af denne form er noget lavere end *balstyrig*-tilhængerne (45 år over for 56 år).

I *DDO's* materiale er der i alt 9 forekomster af de to ordformer, og af disse lægger den nye form, *balstyrisk*, beslag på de 6. Så det var på høje tid da Dansk Sprognævn i 1996 fik inviteret *balstyrisk* med indenfor i retskrivningsnormen.

Bergenholtz mfl.s *dOb* anbefaler den traditionelle form *balstyrig*.

Med den lynkarriere som *balstyrisk* har gjort i de seneste år, er den utvivlsomt det bedste bud på fremtidens form og måske også den man tør anbefale til tvivlrådige sprogbrugere. Hvornår den

eventuelt har slået *balstyrig* af marken, er ikke til at sige. Indtil videre bør de to former – der jo også er klart adskilt i udtalen – have lov at leve side om side i *RO*.

Selv om/selvom

Skrivemåden i to ord, *selv om*, er den traditionelle, mens skrivemåden i ét ord, *selvom*, blev indført som valgfri mulighed i *RO 1986*.

Blandt Mål & Mæles læsere er de to skrivemåder nogenlunde lige populære, idet der dog er en svag overvægt til fordel for den traditionelle skrivemåde, *selv om*. I *DDO*-materialet er overvægten noget større: ca. 15.000 forekomster med *selv om* og ca. 4000 med *selvom*. Man skal dog her huske på at en del af *DDO's* tekster er fra før 1986, dvs. fra før skrivemåden i ét ord overhovedet var blevet tilladt i den officielle retskrivning.

Den traditionelle skrivemåde i to ord, *selv om*, er den der anbefales i *dOb*, på samme måde som fx *somme tider* foretrækkes frem for *sommetider*. Ellers er det overvejende de sammenskrevne muligheder *dOb* anbefaler hvor der er mulighed for det: *ingenting, nogensinde, simpelthen, stadigvæk* (frem for *ingen ting* osv.).

Fremtidens form er nok *selvom*, som man formentlig tør anbefale nye danske sprogbrugere. Men som det er fremgået, er *selv om* langt fra moden til pension endnu, så en eventuel afskaffelse af valgfriheden må under alle omstændigheder ligge et stykke ude i fremtiden.

Checkhefte/checkhæfte

Sammensætningen *checkhæfte* kom først med i en officiel retskrivningsordbog i *RO 1955*, men sidsteleddet har været med i retskrivningsordbøgerne siden 1872 og har dér altid været stavet

med *æ*, *hæfte*. I *RO 1986* blev så stavemåden med *e*, *hefte* (og *checkhefte*, *stillehefte* mv.), indført ved siden af den gamle form.

Skrivemåden *checkhæfte* er klart den mest populære blandt Mål & Mæles læsere. Den fastholdes af næsten tre fjerdedele, mens kun godt en fjerdedel vælger *checkhefte*. Det er her særlig interessant at notere sig at den gamle form, *æ*-formen, foretrækkes af yngre sprogbrugere med en gennemsnitsalder på 49 år, mens den nye *e*-form mest appellerer til ældre sprogbrugere med et aldersgennemsnit på 60 år. Det kan tyde på at tilladelsen i *RO 1986* til at skrive *hefte* kom en postgang for sent, og at netop fastholdelsen af eneformen *hæfte* i *RO 1955* har været medvirkende til at indarbejde og cementere denne stavemåde hos den opvoksende generation.

Også i *DDO*-materialet står den traditionelle stavemåde stærkest, og fordelingen er her som blandt Mål & Mælelæserne: Af i alt 45 forekomster med ordet *checkhefte/checkhæfte* er de 35 (= 78 %, altså næsten fire femtedele) stavet med *æ*, mens kun ca. en femtedel er med *e*. Og ser man på tekstsamlingens i alt ca. 100 forekomster med *et ...hefte/hæfte* og *hefterne/hæfterne*, er der et tilsvarende pænt flertal på fire femtedele til fordel for *æ*.

Den anbefalede form i *dOb* er *checkhæfte* (og tilsvarende *hæfte*, *rollehæfte*, *stillehæfte* mv.).

Fremtidens form ser ud til at være *checkhæfte* (og *hæfte*, *rollehæfte* osv.). Det er ikke alene den almindeligste, men også den der foretrækkes af den aldersgruppe der har længst tid tilbage som aktive sprogbrugere. Den gør sig derfor klart fortjent til at blive den anbefalede form. Skrivemåden (*check*)-*hefte* må dog nok nogen tid endnu opretholdes som valgfri mulighed.

Nævninge/nævninger

Den traditionelt korrekte flertalsform er *nævninger*. Det er den eneste der nævnes i de officielle retskrivningsordbøger fra 1891 og fremefter. Men heller ikke formen *nævninge* er nogen årssunge i den officielle norm. Den blev indført som sideform i *Dansk Retsskrivningsordbog*, 1. udg., 1923, og siden da har *nævninge* og *nævninger* været sidestillede flertalsformer.

Om forholdet mellem de to former skriver *Ordbog over det danske Sprog* i 1934 (bind 15) at *nævninger* er den almindelige form, mens *nævninge* er »lidet brugt«. I dag er det lige omvendt: Mere end 90 % af Mål & Mælelæserne foretrækker *nævninge*, mens kun 7 %, der gennemsnitligt er lidt ældre end flertallet, holder fast på *nævninger*.

DDO's tekstsamling har også overvægt af *nævninge*, om end ikke helt så dominerende som i læsersvarene: Formen *nævninge* (og den tilsvarende bestemte form *nævningene*) forekommer 214 gange (= 76 %), mens *nævninger* (og *nævningerne*) tegner sig for 68 gange (= 24 %).

I artiklen »nævning« anfører *dOb* de to flertalsendelser i rækkefølgen *-e/-er* og tilkendegiver dermed at *nævninge* er den form som ordbogen anbefaler. Denne anbefaling sløres dog noget af at eksemplerne i artiklerne »nævning« og »nævningedomstok« viser formen *nævninger* 4 gange, mens *nævninge* slet ikke er eksemplificeret.

Fremtidens form må være *nævninge*, der klart har gjort sig fortjent til at blive den anbefalede form. Det vil dog være forhastet på den baggrund straks at afskaffe *nævninger* som accepteret sideform.

Jobskift/jobskifte

Ordet *jobskift(e)* – og dermed valgfrihe-

den mellem de to former *jobskift* og *jobskifte* – er først kommet ind i den officielle retskrivning med *RO 1996*. Der er dog andre eksempler på valgfrihed mellem *-skift* og *-skifte* allerede i *RO 1986*, fx *formandsskift(e)*, *gearskift(e)*, *linjeskift(e)*, *sceneskift(e)*. Før 1986 var det formerne på *-skifte* der var de almindelige. *RO 1955* har fx kun *formandskifte*, *sceneskifte*.

Det er altså *-skifte* der er den traditionelle form i ord som *jobskift(e)* mv., mens *-skift* er den nye. Og det lader til at nyheden her har svært ved at slå igennem. I hvert fald er der kun lidt over en tiendedel af Mål & Mæle-læserne der har valgt formen *jobskift*, mens næsten ni tiendedele har valgt formen med det gamle efterled *-skifte*. Der ser ikke ud til at være nogen aldersmæssig sammenhæng mellem tilhængerne af de respektive former.

Også *DDO* viser pæn overvægt af *jobskifte* (14 = 82 %) i forhold til *jobskift* (3 = 18 %).

I *dOb* er det den nye, korte form *jobskift* der anbefales – og på samme måde går ordbogen ind for *bleskift*, *formandsskift*, *gearskift*, *linieskift*, *paradigmeskift* osv.

De nye, korte former *jobskift*, *linjeskift* osv. er muligvis fremtidens former, men kan dog dårligt siges at have markeret sig tilstrækkeligt til ligefrem at blive de anbefalede former. Der er næppe andet at gøre end at fastholde valgfriheden og se tiden an.

Sponseret/sponsoreret

Ordfamilien *sponsere/sponsor/sponsorere* er ny i dansk, og ingen af dens medlemmer er derfor med i *RO 1955*. I *RO 1986* kom to af dem med, nemlig *sponsore*, der var den tidligste form i dansk, og *sponsorere*. Kort tid efter udsendelsen af *RO 1986* var det imidlertid

klart at *sponsore* ikke var kommet for at blive, og allerede i *RO 1996* blev den »gamle« valgfrihed mellem *sponsore* og *sponsorere* afløst af en ny valgfrihed mellem *sponsere* og *sponsorere*.

Overleveren *sponsorere* er med mere end to tredjedele af stemmerne vinder i afstemningen blandt Mål & Mæle-læserne, mens den nye form *sponsere* må nøjes med en lille tredjedel – hvad den kasserede form *sponsore* næppe kunne have svunget sig op til. Der er ingen aldersforskel mellem tilhængerne af de respektive former.

Forholdet er nogenlunde det samme i *DDO*-materialet. Her er stillingen 95 – 47, dvs. 67 % *sponsorere* over for 33 % *sponsere*. Og i *dOb* er det tilsvarende *sponsorere* der er opført som den anbefalede form.

Majoriteten til fordel for *sponsorere* er næppe nok til at udråbe den til fremtidens form, men må nok kunne begrundes at *sponsorere* bliver den anbefalede form. Valgfriheden – der jo også afspejler en tilsvarende tydelig dobbelthed i udtalen – må bevares i *RO*.

Globussen/globussen

Se ovenfor under »*Depositum(m)et og globus(s)en*«.

Stillekupe/stillekupé

Den forholdsvis nye sammensætning *stillekupe/stillekupé* har først nået at komme med i den allernyeste retskrivningsordbog, *RO 1996*. Valgfriheden mellem skrivemåderne *kupe* og *kupé* af det usammensatte ord går imidlertid tilbage til *RO 1986*. Indtil da var skrivemåden med accenttegn, *kupé*, den eneste korrekte i ubøjet form (foran bøjningsendelse var accenttegnet derimod ikke tilladt, altså: *kupé* – *kupeen* – *kupeer*).

Mål & Mæle-læserne foretrækker for størstepartens vedkommende (81 %) formen med accenttegn, *stillekupé*, mens kun en femtedel vælger skrivemåden uden accenttegn, *stillekupe*. Der er ingen statistisk sikker aldersforskel mellem tilhængerne af de to skrivemåder.

Blandt DDO's 40 millioner løbende ord er der kun et enkelt eksempel på *stillekupé* og slet ingen på *stillekupe*. Det usammensatte ord, *kupe*, er til gengæld fyldigere repræsenteret: Skrivemåden *kupé* tegner sig for 53 forekomster (= 76 %), og *kupe* for 17 (= 24 %).

Bergenholtz mfl.s *dOb* slutter sig til flertallet og anbefaler *stillekupé* (og *kupé* mv.).

En eventuel ændring af dobbeltformen *kupe/kupé* til eneformen *kupé* (eller *kupe*) vil ikke kunne stå alene. Der er i *RO 1996* i alt ca. 100 ord af denne type, fx *alle/allé*, *idé/idé*, *resume/resumé*, som i givet fald bør inddrages i overvejelserne og formentlig ændres på tilsvarende måde.

Jeg tør ikke udnævne nogen af de to skrivemåder til fremtidens form, men det går vel an at følge flertallet og anbefale *kupé* som den primære form. Det er nærliggende at generalisere denne anbefaling til at gælde alle de ca. 100 ord der ender på et trykstærkt *-e*, uanset om accenttegnet er betydningsadskillende (som i fx *rosé* til forskel fra *rose*) eller ej (som i fx *idé*). Og det er ligeledes nærliggende at anbefale at ordets rod skrives på samme måde i alle bøjningsformer, altså fx *idé* – *idéen* – *idéer* – *idéerne*.

Halvandetliterflaske/ halvandetlittersflaske

Ordet *halvandenliter(s)flaske* kom med i *RO 1996*. Hvad der før den tid var kor-

rekt. kan ikke afgøres med sikkerhed ved hjælp af retskrivningsordbogen. Med støtte i valgfriheden mellem (bl.a.) *tofamiliehus* og *tofamilieshus* i *RO 1986* har man dog i hvert fald siden 1986 kunnet argumentere for en tilsvarende valgfrihed i fx *halvandenliter(s)flaske*, mens forekomsten af eneformen *enfamiliehus* uden *-s* i *RO 1955* tidligere måtte tages til indtægt for også at foretrække formen uden *-s* i tilfælde som *halvandenliterflaske*. Skal den ene af mulighederne *halvandenliter-/halvandenlitters-* placeres som den traditionelle form, må det således nærmest være formen uden *-s*.

At det er *s*-formen der er den nyeste, bekræftes af at gennemsnitsalderen hos den tredjedel af Mål & Mæle-læserne der vælger denne form, er 10 år lavere (47 år) end den er hos de to tredjedele der foretrækker formen uden *-s* (57 år).

DDO's tekstsamling har ingen eksempler på *halvandenliter(s)flaske*, hvad der dels passer meget godt med at denne flaske er ret ny (i hvert fald som almindeligt udbredt flasketype), dels med at ordet oftere skrives som en kombination af taltegn og bogstaver, fx *1,5 l-flaske*. Af tilsvarende ord har DDO (bl.a.) et enkelt eksempel på *halvlittersflaske* med *-s* og eksemplerne *enliter-*, *halvliter-*, og *helliterflaske* uden *-s*.

I *dOb* er formen med *-s*, *halvandenlittersflaske*, anført som den anbefalede form.

Fremtidens form er snarest den med *-s*, der ser ud til at være den som de yngre sprogbrugere foretrækker. Da den desuden er i god overensstemmelse med den udbredte tendens til at bruge *-s* i dobbeltsammensætninger (jf. fx *rødvinsglas* og *billigbogsudgave* over for *vinglas* og *bogudgave*), kan der være en vis ræson i også at gøre den til den anbefalede form. Muligheden for at bruge

formen uden *-s-* bør dog ikke af den grund fjernes fra *RO*.

Akvarie/akvarium og gymnasie/gymnasium

Se ovenfor under »*Kranie/kranium* mv.«.

En/et kopi

Kun fælleskønsformerne, *en kopi, kopien*, er anerkendt af *RO 1996* (og af tidligere retskrivningsordbøger). Og der lader ikke til at være noget påtrængende krav fra sprogbrugerne om også at få indført *et kopi, kopiet* i normen – for slet ikke at tale om at lade den erstatte den herskende fælleskønsform.

Mål & Mæle-læserne er i hvert fald ikke i tvivl: Kun 4 (dvs. 3 %) af i alt 116 har ladet sig friste af mit intetkønstilbud. Og *DDO*-materialet er endnu klarere: 231 forekomster af *en kopi, kopien* og ikke en eneste af *et kopi, kopiet*. Men i øvrigt er det ikke så usædvanligt at træffe på *kopi* brugt som intetkønsord. I Dansk Sprognævns ordkartotek er der således noteret en halv snes eksempler på *et kopi* fra 1966 og fremefter.

Bergenholtz mfl.s *dOb*, der jo følger *RO 1996*, har som ventet kun *kopi* som fælleskønsord.

Der ser alt i alt ikke ud til at være grund til at skabe en ny dobbeltform i sproget ved også at indføre *kopi* som intetkønsord i *RO*.

I alt/ialt

Skrivemåden *i alt* i to ord har været den eneste accepterede i de officielle danske retskrivningsordbøger siden 1872. Ganske vist er skrivemåden i ét ord, *ialt*, temmelig udbredt. Men den har altså ikke – i modsætning til fx *selvom*, se ovenfor – fået status som anerkendt skrivemåde efter reguleringen i *RO 1986*.

Tilkendegivelserne fra Mål & Mæles læsere kan ses som udtryk for at der stadig er et udbredt ønske om at få lov til at skrive *ialt* i ét ord. At hele 41 % – som hverken er klart unge eller ældre – foretrækker en ikke-autoriseret form, må siges at være en markant melding. Det er næsten lige så mange som dem der foretrækker den autoriserede form *selvom* (46 %).

I *DDO*-materialet kan der tilsvarende konstateres en massiv civil ulydighed (eller uvidenhed): Næsten 1000 af de i alt ca. 5000 forekomster er skrevet i ét ord, hvad der stort set svarer til forholdet i samme materiale mellem de anerkendte dobbeltformer *selvom* og *selvom*.

I *dOb* er *i alt* som ventet anført som den eneste form der er korrekt efter *RO 1996*, men med en anmærkning om at skrivning i ét ord regelmæssigt forekommer i sprogbogen.

Der er ikke tvivl om at *ialt* i ét ord har gjort sig fortjent til at blive optaget i retskrivningsnormen ved siden af den traditionelle skrivemåde i to ord. Det samme gælder formentlig flere andre lignende ordforbindelser, fx *af sted, i dag, på ny*, så problemet bliver her at afgøre hvor grænsen for anerkendelse af nye etordsskrivemåder skal sættes.

Inden for/ indenfor byggefagene

Heller ikke her er der nogen valgfrihed i den officielle norm. Og der har heller ikke været det så længe vi har haft officielle retskrivningsregler. Reglen er stadig at en forbindelse af et adverbium (et biord) og en præposition (et forholdsord) skrives i ét ord når den fungerer som et adverbium, fx *Han bød dem indenfor*, mens den skal skrives i to ord når den fungerer som en præposition

1. mørklægge el. mørkelægge	12. sponsoreret el. sponseret
2. insulinen el. insulinet	13. globussen
3. depositummet	14. stillekupé el. stillekupe
4. kranie el. kranium	15. halvandenlittersflaske
el. halvandenliterflaske
5. fnisede el. fniste el. fnes	
6. password el. passwords	16. akvarie el. akvarium
7. balstyrisk el. balstyrig	17. gymnasie el. gymnasium
8. selvom el. selv om	18. en kopi
9. checkhæfte el. checkhefte	19. i alt el. ialt
10. nævninge el. nævninger	20. inden for el. indenfor
11. jobskift el. jobskifte	

Figur 2. Vindere og tabere på grundlag af bl.a. Mål & Mæle-læsernes svar. De anbefalede former er trykt med fed skrift. Jeg har ikke i dette skema markeret at nogle af mine valg og anbefalinger er mere forbeholdne eller uldne end andre (se nærmere under kommentarerne til de enkelte ord).

(dvs. har en styrelse), fx *Jeg søger nyt arbejde inden for byggefagene* (styrelsen er byggefagene).

Det er svært at forsvare denne regel med andre argumenter end traditionen. Tværtimod kan det virke urimeligt at forbindelsen skal skrives i to ord i netop den situation hvor den opfører sig som ét ord, nemlig som en præposition i forhold til sin styrelse. Der er da også 39 % af Mål & Mæles læsere der godt kunne tænke sig at få lov til at skrive i ét ord i et tilfælde som *Jeg søger nyt arbejde indenfor byggefagene*. Og nogle af dem der har markeret skrivemåden i to ord som den foretrukne, tager endda i en kommentar direkte afstand fra skrivemåden i to ord. Én skriver ligeud: »Med hensyn til sp. 20 må jeg ærligt indrømme at mit svar er dikteret af et ønske om fortsat at kunne blære mig med at vide noget som andre ikke ved, for egentlig ville det jo være mest praktisk hvis man vedtog altid at samskrive disse forbindelser«.

DDO-materialet viser ikke uventet at de fleste skrivende overholder den nu-

gældende regel om skrivning i to ord som præposition, men det bekræfter samtidig at der er mange der skriver i ét ord under alle omstændigheder.

I *dOb* er både *inden for* og *indenfor* (osv.) opslagsord, og ordbogen giver under de enkelte ord eksempler der viser den gældende regel.

Når det gælder *inden for/indenfor* er der et klart behov for at sammenskrivning tillades uanset om forbindelsen fungerer som præposition eller ej, og det er kun rimeligt hvis dette behov bliver imødekommet så snart som muligt af retskrivningsautoriteterne. Men som ved *i alt/ialt* er der tale om et problem som rækker ud over det aktuelle eksempel, og som ikke kan løses uden at også andre ordforbindelser inddrages. En liberalisering kan ikke skulle gælde enhver forbindelse af et adverbium + en præposition der fungerer som en samlet præposition, fx ikke »De sov *hjemme hos* deres tante«, men må på den anden side ud over *inden for/indenfor* i hvert fald også gælde forbindelser som *uden for/udenfor*, *frem for/fremfor*, *ud over/*

udover. Det bliver ikke let at trække grænsen mellem tilladte og ikke tilladte sammenskrivninger, men den bør under alle omstændigheder trækkes et andet sted end dér hvor den ligger i dag.

Vindere og tabere?

Hvad er der så kommet ud af gennemgangen af alle stemmesedlerne og af alle opslagene og søgningerne i ordbøgerne og i ordbogsredaktionernes manuelle og elektroniske tekstsamlinger? Ja, som det bl.a. fremgår af *figur 2*, er resultatet i hvert fald ikke blevet en række utvetydige indstillinger om kassation af bestemte dobbeltformer.

Andre og mindre blødsødne gemytter ville måske have skåret dybere og have strøget et par former mere. Men det ændrer ikke afgørende ved at denne punktundersøgelse har understreget at dobbeltformer ikke er kunstigt fremavlede vækster fra *RO*-redaktionens laboratorium, men at deres tilstedeværelse i *RO* ganske enkelt skyldes at de også er til stede »ude i det virkelige liv« – dvs. i det skrevne og/eller det talte sprog. Og undersøgelsen understreger også at jo mere man skaffer sig at vide om den faktiske sprogbrug, jo vanskeligere bliver det med sin faglige samvittighed i behold at skære varianter fra og smide dem ud af det accepterede sprog. Kun i

et par tilfælde – *depositum(m)et* og *globus(s)en* – har jeg nølende turdet konkludere at den ene af to valgfri muligheder kunne bortvises fra retskrivningsnormen.

Så har det været noget lettere – netop på baggrund af de mange oplysninger om den faktiske sprogbrug – at vægte de eksisterende dobbeltformer i forhold til hinanden og forsyne den ene af dem med en anbefaling. Kun i et enkelt af de 15 tilfælde, *jobskift/jobskifte*, har grundlaget været for tyndt til at jeg har turdet anbefale den ene form frem for den anden. Det har bestyrket mig i den opfattelse jeg bl.a. luftede i majnummeret af *Mål & Mæle*, nemlig at en indførelse af anbefalede former i den danske retskrivningsnorm forekommer at være en farbar vej til på længere sigt at få reduceret i de nuværende dobbeltformer.

Men som det allerede er fremgået af mine bemærkninger til problemerne 16–20, specielt om *i alt/ialt* og *inden for/indenfor*, så mener jeg absolut ikke at der er grundlag for at indføre et generelt dobbeltformsstop i dansk. Den officielle retskrivning er stadig for snæver på visse punkter, og den mest smertefri og retfærdige åbning af normen sker fortsat bedst ved at nye former optages i *RO* ved siden af de hidtidige eneformer.

Henrik Galberg Jacobsen, f. 1944
professor i nordiske sprog ved
Syddansk Universitet –
Odense Universitet

Litteraturen og sproget

I Edvard Lembeckes kønne og naive sang om vort modersmål fremstilles digterne som den faste og trofaste vagt om den højbårne jomfru der symboliserer sproget. Og ved litterære prisoverrækkelser får man tit at vide at litteraturen er sprogets vækstlag, digterne og forfatterne er uundværlige for sproget og dets trivsel.

Det passer ikke! Litteraturen har sikkert stor betydning for litteraturens sprog, men har ingen som helst indflydelse på sproget uden for litteraturen.

Dette kan jeg egentlig ikke bevise. Men jeg kan heller ikke *bevise* at der ikke findes fritlevende tigre i Danmark. Jeg har aldrig set sådanne tigre eller noget som tyder på at de er der, til trods for at jeg har været godt omkring. Og jeg har ikke talt med troværdige folk som kan berette om fritlevende tigre i Danmark.

På samme måde med litteraturen og sproget: det er aldrig påvist at dagligsprog, fag- og sagsproget, vore julekort eller den administrative prosa er blevet påvirket af litteraturen. Et citat eller bevinget ord i ny og næ, måske endog en gløse hvert hundrede år, men ellers er der intet at spore.

Idealet for det litterære sprog, dvs. den sprogbrug vi finder i skønlitteraturen, er at det skal være nyskabende og kreativt.

Men det ideal der opstilles for sprogbrugen uden for litteraturen, er at den skal gå imod det kreative og følge de normer som traditionen og lovgiv-

ningen har lagt for retskrivning, bøjning, orddannelse og grammatik. Vi retter med god samvittighed elever der skriver *parantes*, *hele verdenen*, *diamentral* og *vægre sig mod overgreb*.

Og det er ikke bare skolemesterpedanteri. Sprog er i sit væsen fællesskab, og skal det fungere, må sprogsamfundets medlemmer respektere de regler der gælder for dette sproglige fællesskab, bl.a. ved at gøre sig umage for at følge reglerne for retskrivning, bøjning, orddannelse og grammatik. Kreativitet på disse områder er uønsket, for den er en trussel mod det sproglige og kulturelle fællesskab. Det er derfor hver eneste generation de sidste tusind år er blevet skældt ud for i sin sprogbrug at afvige lidt fra den foregående generation. Vi har øjensynlig et ligefrem biologisk instinkt for at bekæmpe sprogforandring.

Litteraturen har fra gammel tid en særaftale med sprogsamfundet. Digterne og forfatterne er ikke forpligtede af dagligsprogets regler. De har ret – nogle vil måske ligefrem sige pligt – til at overtræde sprogets regler for at skabe betydninger eller stemninger som dagligsprog på grund af sin pligttrøskab mod sprogreglerne ikke kan og ikke skal kunne præstere. Digterne har altså licens til at gå imod det biologiske sproginstinkt.

Når der er noget særligt ved linjen *Grøn er Vaarens Hæk* hos Poul Martin Møller, så er det fordi nogle af dagligsprogets regler bevidst er overtrådt. En

ordstilling der tillader *grøn* på førstepladsen, er ret fremmed i daglig sprogbrug; ligesom ordet *vår*; og læseren ved og accepterer jo at *hæk* ikke bare gælder én hæk, men trods formen skal forstås som flertal.

Når Jørgen Gustava Brandt skriver om *en pludselig kat* og i et glimt gør en kat til en handling, action, så spiller han på at vi andre ikke kan bruge *pludselig* på den måde. Men han gør det altså. Det er det samme når Martin A. Hansen skriver om *sælernes trannede hujen*. Sådan kan vi andre ikke bruge trannet: det er om lugt og smag, eller hujen: det er kun mennesker der hujer.

Eller når H. C. Andersen skriver *I det samme kom der to Lygtemænd hoppende, den ene hurtigere end den anden og derfor kom den ene først*. Her spiller Andersen på at *den ene hurtigere end den anden* i dagligsproget bare betyder 'hurtigt', mens han altså tager sproget på ordet og endnu engang kommer bag på læseren.

Sproglig kreativitet forudsætter en sproglig norm. Man kan ikke afvige og være nyskabende uden at have noget at afvige fra. Hvis alle var nyskabende, ville der ikke være noget at afvige fra, og så ville resultatet ikke blive kreativitet og nyskabelse, men sprogligt og stilistisk kaos. Litteraturen kan altså ikke undvære dagligsproget, normen.

Jamen, kan digteriske nyskabelser i det sproglige da ikke påvirke og berige dagligsproget, sprogbrugen uden for litteraturen? Nej, det kan ikke lade sig gøre! Hvis en digterisk udtryksmåde eller et ord kommer ind i dagligsproget som andet end citat eller bevinget ord, så er det jo blevet dagligsprog, og er ikke mere noget originalt eller nyt og overraskende, det er måske ligefrem blevet til kliché.

Dagligsprog er fælleseje, sprogsamfundets kollektive produkt. Litteraturens sprog er enkeltmandspræstationer som vi andre kan kigge på. At tage ved lære af en sprogligt dygtig journalist, underviser, faglig formidler eller jurist, det er hvad man kan anbefale enhver, for her sigtes der mod det sproglige fællesskab. At tage ved lære af og efterligne en digter eller forfatter, det er plagiat, for det litterære sprog er den enkelte forfatters privatejendom. Han kan ikke engang dele det med andre forfattere uden at de får kritikerne på nakken. Hvordan skulle vi andre så kunne være med?

Det ikke-litterære sprog, sprogbrugen uden for litteraturen, klarer sig uden litteraturens og digtningens sprog og har altid gjort det. Og selvfølgelig har dagligsproget hele tiden påvirket litteratursproget. Det er let at påvise.

Men litteraturens og digtningens sprog er uhjælpeligt afhængigt af dagligsproget.

*Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet*

Trykt første gang
i litteraturtidsskriftet Graf

Gæt de nye ords alder

Hvornår er ordet fra? Nogle gange er det let at gennemskue: Ligusterfascisme og rødstrømpe lugter langt væk af halvfjerdserord, og pornoklub og p-pille fra tresserne. Andre gange er det

knap så nemt. Prøv at tjekke din fornemmelse for ordenes alder. Det er næsten umuligt at sætte rigtigt årstal på, men prøv med årtiet.

Løsningen finder man side 15

aerobic

affaldspose

aids

bistandshjælp

buksestrømper

entertainer

EU-borger

flue på væggen

forandringsparat

halal

Internet

jogging

kernefamilie

kropsnær

køkkenelement

lørdagsfri

lørdagskylling

mandelejr

papmælk

plug and play

rock'n'roll,

seksuel chikane

sølvbryllupskvarter

vådområde

wok

wonderbra